

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆ

**ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ.
ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ
ԱՌԱՆՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Օսմանյան պետության ծագումնաբանության խնդիրը կարևորվում է նրանով, որ, ինչպես ընդգծում են ժամանակակից մասնագետներից շատերը, օսմանյան պետության հետագա պատմական զարգացման առանձնահատկությունները զգալիորեն պայմանավորված էին ծագումնաբանության փուլի առանձնահատկություններով¹:

Օսմանյան պետության ծագումնաբանության առանձնահատկությունները բացատրող երկու հիմնական տեսություններ կան, որոնք առաջ են քաշվել դեռևս անցյալ դարում, սակայն մինչև այսօր չեն կորցրել իրենց նշանակությունը: Նրանցից առաջինի հեղինակն է բրիտանացի օսմանագետ Փոլ Վիթեքը, որը գտնում էր, որ օսմանյան պետությունը իր գոյության առաջին փուլում հանդես էր գալիս որպես ղազինների պետություն (Ghazi State), այդպիսով՝ նախապատվություն տալով իսլամի կրոնի ռազմատենչ մեկնաբանության վրա հիմնված գաղափարական միասնությանը՝ որպես գլխավոր պետականաստեղծ գործոնի²:

Անցյալ դարի 70-80 - ական թվականներին այս տեսակետը սուր քննադատության ենթարկվեց ինչպես թուրք, այնպես էլ մի քանի արևմտյան օսմանագետների կողմից: Քննադատները հիմնականում բերում էին հետևյալ, պատմական իրականությանը չհամապատասխանող փաստարկեր. ինչպե՞ս կարող էին օսմանյան պետության հիմնադիրները լինել մուլեռանդ ու քրիստոնյաների նկատմամբ անհանդուրժող ռազմատենչ ղազիններ, եթե օսմանյան

¹ Stü, օրինակ. W. Pfaff, The wrath of nations: civilization and the furies of nationalism. New York, 1994, p. 102.

² P. Wittek, The rise of the Ottoman Empire. London, 1938.

այդ պետությունը աչքի էր ընկնում «կրոնական հանդուրժողականությամբ»³: Արժե հիշատակել, որ այդ թեզի հեղինակը՝ Ճանաչված օսմանագետ Հալիլ Ինալչըքը իր ավելի վաղ աշխատություններում պաշտպանում էր «ղազիների պետության» հայեցակարգի կողմնակից: Նա գրում էր, որ դրանով կարելի է բացատրել օսմանյան պետությանը հատուկ ռազմատենչ բնույթը⁴:

Փոլ Վիթեքի տեսությունն ունի նաև իր կողմնակիցները մեր օրերի օսմանագետների շրջանում: Նրանցից կարելի է նշել Մեթին Հեփերի տեսակետը, որ գտնում է, որ այն հանգամանքը, որ օսմանյան պետությունը առաջացավ որպես «ղազիների պետություն», հանգեցրեց նրան, որ բանակը «բանալի» դերակատարում ստացավ⁵:

ԱՄՆ-ում բնակվող, ազգությամբ թուրք պատմաբան Ջեմալ Քաֆադարը, մասնակի ընդունելով Վիթեքի տեսությունը, ընդգծում է, թե օսմանյան պետության ծագումնաբանությունը պետք է դիտարկել որպես երկարատև, շուրջ հարյուր հիսուն տարի տևած գործընթաց, որի ընթացքում օսմանյան նվաճողները գերիշխանության հասնելու ու պահպանելու նպատակով օգտագործում էին բազմաթիվ միջոցներ, այդ թվում նաև ղազիական գաղափարախոսությունն ու քաղաքականությունը⁶:

Սյուս տեսությունը ստեղծել է թուրք պատմաբան Ֆուադ Քյոփրյուլյուն: Համաձայն վերջինիս, օսմանյան պետության առաջացումը պայմանավորված էր առաջին հերթին թուրքական էթնիկական գործոնով⁷: Այդ տեսությունը մեծաթիվ կողմնակիցներ ունի հիմնականում թուրք պատմաբանների շրջանում⁸:

³ H. Inalcik, *The Ottoman Empire: the classical age, 1300 -1600*. London - New York, 1973, p. 7.

⁴ H. Inalcik, *Land problems in Turkish history*. – *The Muslim world*, 1955, 45, p. 222.

⁵ M. Heper, *Türkiye’de devlet geleneği*. [İstanbul], 2006, s. 49.

⁶ C. Kafadar, *Between two worlds: the construction of the Ottoman State*. Berkeley, 1995, p. 121.

⁷ F. Köprülü, *Osmanlı devletinin kuruluşu*. Ankara, 1959.

⁸ M. T. Gökbilgin, *Rumelide yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İstanbul, 1957.

Նախապատվությունը տալով Պ. Վիթեքի տեսությանը՝ ընդգծենք, որ այն պետք է լրացվի անդրադարձով օսմանցի թուրքերի կողմից ուժային միջոցների կիրառման առանձնահատկություններին: Իրենց պատմության ամենավաղ շրջանից սկսած, նրանք ընկալում էին իրենք իրենց որպես առաջամարտիկներ՝ քրիստոնյաների դեմ պայքարում: Այդ ստեղծում էր թուրքերի միջավայրում, իհարկե, համապատասխան ավանդույթների և հաստատությունների առկայության պայմաններում, հակաքրիստոնեական ռազմատենչ մոլեռանդության յուրահատուկ մթնոլորտ և թելադրում էր մեկ գերխնդիր՝ նվաճումներ ջիհադի քողի ներքո: 13-14-դդ. օսմանյան պետությանը բնորոշ էին համեմատաբար միատարր բնույթը, կրոնական մոլեռանդությունն ու գերռազմականացումը: Նրա գոյությունը հիմնականում ապահովվում էր զինված թալանի միջոցով, իսկ պետական գաղափարախոսությունը՝ արտաքին ու ներքին ջիհադի հայեցակարգն էր: Այդ տեսական դրույթով է պայմանավորված օսմանյան պետության ծագումնաբանության առանձնահատկությունների մեր ընկալումը:

* * *

14-15-րդ դարերում ձևավորվեցին օսմանյան պետական կառույցի ու սոցիալական կառուցվածքի հիմնական բաղդրամասերը, ի հայտ եկան քաղաքական ու գաղափարական բնույթի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք իրենց խորը կնիքը դրեցին այդ պետության պատմության ողջ ընթացքի վրա:

Օսմանյան կայսրության սկիզբը դրվեց քայքայվող Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանության կազմում գտնվող ոչ մեծ ուչքեյությունում (սահմանամերձ տիրույթում) 13-րդ դարում: Այն պատկանում էր օղուզ թուրքերի քայքայվող մաս կազմող Օսմանի տոհմին: Ս. Շոուի բնորոշմամբ՝ այդ վաչկատուն ցեղը չունեւ արմատներ և պատրաստ էր իր ծառայությունները առաջարկել այն տիրոջը, ո-

րից ակնկալում էր ավելի մեծ շահ⁹։ Այն քոչել էր Միջին Ասիայից եւ Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանների կողմից նրանց մի մասի առաջնորդ էրթողուլը, Օսմանի հայրը, որպես ուչբեյություն ստացել էր քրիստոնյաներով բնակեցված տարածք Փոքր Ասիայի հյուսիս-արևմուտքում։

Սկզբնական շրջանում օսմանցիների թվաքանակը չէր անցնում 400 ընտանիքից¹⁰։ Նրանց գոյության հիմնական աղբյուրը, ինչպես նաև գլխավոր զբաղմունքը, տեղաբնակ քրիստոնյա խաղաղ հողագործ բնակչության կողոպուտն ու ասպատակությունն էր, որին մասնակցում էր ողջ ցեղը, կանայք և երեխաները ներառյալ, ինչպես դա ընդունված էր քոչվոր ցեղերի մոտ։ Սակայն արդեն Օսմանի օրոք որոշում է ընդունվում ավելի կազմակերպված բնույթ հաղորդել ռազմական գործողություններին, այդ նպատակով ստեղծվում են *աքընջընների* հեծելագորային ստորաբաժանումները։ Այդ ոչ կանոնավոր ջոկատները, փաստորեն, լավ զինված հրոսակախմբեր էին, որոնք աչքի էին ընկնում իրենց դաժանությամբ։ Հետագայում *աքընջընները* դարձան օսմանյան բանակի կարևոր ստորաբաժանումներ, որոնք սկսում էին իրենց գործողությունները հիմնական զորքից երկու օր առաջ¹¹։ Նրանց հիմնական խնդիրն էր ոչնչացնել եւ թալանել հակառակորդի գույքը¹², հրկիզել համդիպակաց քաղաքները և գյուղաքաղաքները¹³ և ոչ մեծ ջոկատներով ցրվելով հակառակորդի երկրում, սարսափ տարածել բնակչության շրջանում¹⁴։

⁹ St. J. Show, History of the Ottoman Empire and modern Turkey. Vol. I: Empire of the Gazis: the rise and decline of the Ottoman Empire, 1280-1808. Cambridge, 1977, p. 13.

¹⁰ D. Avcioğlu. Türklerin tarihi. Birinci kitap. Dördüncü basım. İstanbul, 1982, s. 162.

¹¹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı devleti teşkilatından kapukulu ocakları. II. Ankara, 1944, s.255.

¹² Şemseddin Sami, Kamus-i Türki. Dersaadet, 1318, s. 45 - 46.

¹³ Ahmet Rasim, Resimli ve haritalı osmanlı tarihi. 2. cild, 2. tabı, İstanbul, 1328-1330, s. 149 - 150.

¹⁴ M. Z. Pakalın, Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü: I. İkinci basılış, İstanbul, 1971, s. 39.

Ուչբեյությունը չուներ հստակ սահմաններ, այդ պատճառով օսմանցիների ասպատակությունների գոհ էին դառնում ինչպես իրենց անմիջական իշխանության տակ գտնվող քրիստոնյաները, այնպես էլ հարևան բեյությունների կամ էլ սահմանակից Բյուզանդիայի հպատակները:

Օսմանյան ուչբեյությունը սկզբնական շրջանում ոչնչով չէր տարբերվում Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանության արևմտյան սահմանամերձ տարածքներում գոյություն ունեցող այլ ուչբեյություններից¹⁵: Այստեղ լիովին իշխում էին կառավարման աշիրեթային (տոհմա-ցեղային) ձևերը¹⁶, որոնք համապատասխանում էին թյուրքական ցեղերի այն ժամանակվա մակարդակին եւ նպատակաուղղված էին զինված կողոպուտի առավել օպտիմալ կազմակերպմանը: Սոցիալական կառուցվածքը պարզունակ էր: Փաստորեն, օսմանյան ուչբեյությունում ողջ ցեղը իրենից ներկայացնում էր իշխող խավ, տեղաբնակ քրիստոնյա բնակչության կոլեկտիվ հարստահարիչ¹⁷: Նրա անդամների միջև էր բաժանված ողջ հողատարածքը՝ *իքթանների* (պայմանական տիրույթների) տեսքով:

Սակայն, օգտվելով իրենց աշխարհագրական դիրքի ընծեռած հնարավորություններից՝ անմիջական սահման այն ժամանակվա քրիստոնյա աշխարհի առաջատար ուժի՝ Բյուզանդական կայսրության հետ, օսմանյան բեյերը կարողացան իրենց նվաճողական նկրտումներին հաղորդել *ջիհադի* կամ *ղազավաթի* («անհավատների դեմ սրբազան պատերազմի») ձև և հանդես գալ որպես ողջ մահմեդական աշխարհի ներկայացուցիչներ: Դա նրանց հնարավորություն տվեց կենտրոնացնել իրենց ձեռքերում զգալի ուժ և հիմք նախապատրաստել լայնածավալ էքսպանսիայի համար:

¹⁵ Р. А. Гусейнов, Уджу – военно-феодалный институт в Малой Азии в XI - XII вв. – Тюркологический сборник 1974. М., 1978, с. 213-229.

¹⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı devleti teşkilâtına medhal. İstanbul, 1941, s. 143.

¹⁷ С. Ф. Орешкова, Государственная власть и некоторые проблемы формирования социальной структуры османского общества. – Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. М., 1986, с. 5.

Օսմանյան բեյությունը դարձավ մոլեռանդ եւ արկածախնդիր անհատ *ղազիների* "անհավատների" դեմ զինված պայքարի առաջամարտիկների կամ էլ նրանց այլևայլ խմբավորումների հավաքատեղի, որոնք այստեղ են համախառնվում Փոքր Ասիայի այլ բեյություններից¹⁸: Միջնադարյան թուրք պատմիչ ու բանաստեղծ *Աշըք Փաշազադեն* իր տարեգրության մեջ, բացի ղազիներից, հիշատակում է նաև երեք այլ համանման խմբավորումներ՝ լավ կազմակերպված, մահմեդական աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում լայնորեն տարածված ու մեծ համբավ վայելող *դերվիշներից* և *ախիներից*, ինչպես նաև *մարտնչող կանանցից* կազմված¹⁹: Դրանց պետք է ավելացնել նաև մահմեդական զանազան *թարիքաթների* (միստիկական եղբայրությունների) բազմաթիվ ներկայացուցիչներին²⁰:

Այդ կազմակերպությունները կարևոր դեր կատարեցին օսմանյան պետականության կայացման մեջ: Մասնավորապես *ախիները* նպաստեցին կործանումից փրկված քաղաքների կյանքի վրա թուրքերի հսկողության հաստատմանը²¹: Մյուսները, համալրում էին *ուլենմաների* դասի շարքերը, որոնց դերը օսմանյան բեյությունում չափազանց մեծ էր: Այդ մահմեդական ֆանատիկոս կղերները ղեկավարում էին ծևավորվող պետական կառույցների մեծ մասը: Սակայն նրանց գլխավոր խնդիրն էր զենքի ուժով «տարածել իսլամը անհավատների» շրջանում: Նրանցից շատերը մասնակցում էին ռազմական գործողություններին և, ինչպես գրում է թուրք պատմաբանը, «*մի բուռ մյուրիդների* (աշակերտների - Ռ. Ս.) հետ միասին ձգնում էին հազարավոր թշնամիների»²²: Նույն ախիները, ինչպես նաև կղերականները մեծ նշանակություն ունեցան օսման-

18 P. Wittek, The rise of the Ottoman Empire. London, 1938, p. 41.

19 А. М. Шамсутдинов, Проблемы становления османского государства по турецким источникам XIV-XV вв. – Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. М., 1986, с. 36 - 37.

20 F. Köprülü, Osmanlı devletinin kuruluşu. Ankara, 1959, s. 95 -102.

21 S. Yerasimos, Az gelişmişlik sürecinde Türkiye. 1. Cilt: Bizanstan Tanzimatı. İstanbul, 1977, s.194.

22 S. Yerasimos, Az gelişmişlik sürecinde Türkiye. 1. Cilt: Bizanstan Tanzimat'a. İstanbul, 1977, s. 101.

յան բանակի առաջին կիսականոնավոր ու կանոնավոր ստորաբաժանումների ստեղծման համար: Մասնավորապես, *կադիների* ղեկավարության ներքո կազմավորվեցին առաջին *ենիշերիական* ջոկատները²³:

Օսմանյան առաջին բեյերը նույնիսկ պաշտոնապես էին դիմում Փոքր Ասիայի այլ թյուրքական բեյությունների ղեկավարներին, խնդրելով զինված օգնություն ցուցաբերել իրենց՝ արևմուտքում «սրբազան պատերազմ» վարելու համար, և աջակցություն էին ստանում նրանցից շատերից²⁴:

Օսմանյան բեյության հզորացման մեջ կարևոր դեր կատարեցին նաև Փոքր Ասիայից այստեղ մեծ քանակությամբ քոչած *յուրյուկները* և *թաթարները* (վաչկատուն թյուրքական ցեղեր): Նրանց այստեղ գրավում էր հարուստ ավարի հնարավորությունը: Ինչպես վկայում է թուրք պատմաբանը, նրանց միջավայրում նույնպես ակտիվություն էին ցուցաբերում ֆանատիկոս *դերվիշները*, որոնք դարձել էին զարգացման շատ ցածր մակարդակի վրա գտնվող և շամանիզմի ազդեցությունից դեռևս լիովին չձեռքազատված այդ քոչվորների հոգևոր առաջնորդները²⁵: Այդ դերվիշների բարոյական հատկանիշների մասին պատկերացում է տալիս օսմանյան վաղ միջնադարի լավագույն գիտականներից մեկի՝ Ֆուադ Բյուրյույուլուի *քալենդերիյե* թարիքաթին պատկանողների բնութագիրը, համաձայն որի նրանք աչքի էին ընկնում իրենց «*նիհիլիզմով*» և «*ահավոր իմմորալիզմով*»²⁶:

Օսմանյան բեյերին և հետագայում՝ սուլթաններին հաջողվեց յուրյուկների ու թաթարների խոշոր զանգվածների առկայությունը օգտագործել, ինչպես նշում է մեկ այլ թուրք պատմաբան, «պետության համար ամենաբարենպաստ ձևով»²⁷: Այդ «բարեն-

²³ И. Е. Петросян, К истории создания янычарского корпуса. – Тюркологический сборник 1978. М., 1984, с. 194.

²⁴ M. Akdağ, Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi, C. 1: 1243-1453. İstanbul, 1974, s. 153.

²⁵ F. Köprülü, Osmanlı devletinin kuruluşu. Ankara, 1959, s. 97 - 102.

²⁶ F. Köprülü, Osmanlı devletinin kuruluşu. Ankara, 1959, s.99.

²⁷ M. T. Gökgilgin, Rumelide Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan. İstanbul, 1957, s.19.

պաստ» ձևերից էին նրանց օգտագործումը նվաճված հողերի գաղութացման համար, ինչպես նաև, որպես հիմնական զինուժ: Յուրյուկների և թաթարների մի մասին նվաճված տարածքներից հատկացվում էին ոչ մեծ հողակտորներ (*չիֆթլիք*), նրանց վրա պարտավորություն էր դրվում մշակել այն և անհրաժեշտության դեպքում մասնակցել զինված գործողություններին *յայաների* ու *մյուսելլեմների* նորաստեղծ ջոկատներում, դրա փոխարեն նրանք ազատվում էին հարկերի վճարումից, իսկ ռազմական գործողություններին մասնակցելու ընթացքում՝ ստանում էին ռոճիկ²⁸: Այդ ստորաբաժանումները ստեղծվեցին համաձայն նախապես պատրաստված ծրագրի, որի հեղինակն էր ուլեմների դասի ներկայացուցիչ *Ջենդերելի Քարա Հալիլը*, որը կապված էր *ախիների եղբայրության* հետ²⁹: Պատահական չէր նաև այն հանգամանքը, որ *յայաները* ու *մյուսելլեմները* ստացան *հատուկ համազգեստ*, որը կրկնօրինակում էր *ախիների* հագուստը: Այդ համազգեստը, գրում էր մեկ այլ ուլեմա՝ Հոջա Սադեդդինը, որը վկայում էր նրանց *արտոնյալ դիրքի* մասին³⁰:

Վերը նշված ստորաբաժանումների ստեղծումը օսմանյան պետության ձևավորման պատմության վաղ շրջանի կարևոր և բազմանշանակ իրադարձություններից էր: Այն բարձրացրեց բանակի մարտունակությունը, հնարավորություն տվեց ներգրավելու քոչվորների մի մասին պետական կառույցների մեջ, նպաստեց նրանց՝ նստակյաց կյանքի անցմանը: Այդպիսով սկիզբ է դրվում օսմանյան գյուղացիությանը:

Մահմեդականացման քողի ներքո՝ քրիստոնյաների ստրկացման և թուրքացման քաղաքականություն օսմանյան բեյերը սկսեցին իրականացնել արդեն 14-րդ դարից: Այս ոլորտում օսմանյանների վաչկատուն տոհմը իր գոյության հենց սկզբից հանդես բերեց

²⁸ И. Е. Петросян, К истории создания янычарского корпуса. – Тюркологический сборник 1978. М., 1984, с. 192.

²⁹ Там же.

³⁰ D. Avcioğlu, Türklerin tarihi. Birinci kitap. Dördüncü basım. İstanbul, 1982, s. 163.

բացառիկ մոլեռանդություն ու հետևողականություն: Նա օգտագործում էր ջիհադի հայեցակարգը տեղաբնիկ նաստալյաց, հողագործությամբ զբաղվող, քրիստոնյա ազգաբնակչության վրա իշխանությունը հաստատելու և պահպանելու նպատակով³¹:

Մուրադ I սուլթանության շրջանում մտցվեց փենչիքի համակարգը, համաձայն որի՝ քրիստոնյա գերիների ընդհանուր թվաքանակի մեկ հինգերորդին 2-3 տարով ուղարկում էին փոքրասիական թյուրքական ցեղերի մոտ, որտեղ նրանց դավանափոխ էին անում, սովորեցնում թուրքերեն եվ օգտագործում էին ծանր ֆիզիկական աշխատանքների համար³²: Դրանից հետո նրանք վերադարձվում էին սուլթանի արքունիք՝ համալրելով նրա անձնական ծառաների և նոր ստեղծված ենիչերիական զորքի կազմը³³: Փենչիքը համապատասխանում էր Ղուրանի պատգամին. «Եվ իմացեք, եթե դուք վերցրել էք ավար, ապա Ալլահինն է հինգերորդ մասը, և նրա կողմից ուղարկվածինը...»³⁴: Շարիաթի հարկային համակարգում նա մահմեդականներից պետության կողմից գանձվող ամենակարևոր հարկերից մեկն էր³⁵: Այն գանձվում էր նաև Փոքր Ասիայի այլ թյուրքական բեյություններում³⁶: Սակայն օսմանցիները հարմարեցրին այն ռազմական պահանջներին, ինչը նրանց տվեց հսկայական առավելություն մնացած բեյությունների նկատմամբ:

Հետագայում, երբ պակասեց ռազմագերիների հոսքը, մոտավորապես 14-րդ դարի կեսերից սկսվեց կիրարկվել *ղւշիրմեի* (մանկահավաքի) համակարգը, որի իրականացման ընթացքում ծնողներից

³¹ С. Ф. Орешкова, Государственная власть и некоторые проблемы формирования социальной структуры османского общества. — Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. М., 1986, с. 6.

³² W. Eton, A survey of the Turkish Empire. London, 1798, p. 62.

³³ И. Е. Петросян, К истории создания янычарского корпуса. — Тюркологический сборник 1978. М., 1984, с. 193 - 196.

³⁴ Сура 8: Добыча, 42. - Коран. Перевод и комментарии И. Ю. Крачковского. М., 1986, с. 157.

³⁵ Г. М. Керимов, Шариа и его социальная сущность. М., 1978, с. 173-179.

³⁶ К. А. Жуков, Эгейские эмираты в XIV - XV вв. М., 1988, с. 126.

խլում և ստրկացնում ու թուրքացնում էին օսմանյան իշխանության տակ գտնվող քրիստոնյաների արու զավակներին³⁷: Դեշիրմեն, ինչպես նշվել է մասնագետների կողմից, հակասում էր շարիաթին³⁸: Դիմելով դեմվիրմեյին առաջին թուրք սուլթանները լուծում էին կարևորագույն խնդիր. ոչ միայն հզորացնել բանակը, այլ նաև պահպանել իրենց իշխանությունը քրիստոնյա բնակչության վրա: Նույն նպատակին էին ծառայում հենց իրենք՝ ենիչերիները, որոնք օգտագործվում էին նաև Բալկանների մահմեդականացման գործընթացում³⁹: Քրիստոնյաների բռնի մահմեդականացումը կազմում էր հպատակ ժողովուրդների նկատմամբ օսմանյան իշխանությունների կողմից իրականացվող քաղաքականության բաղկացուցիչ մասը, որը իր վերջնական տեսքով հանդես եկավ ավելի ուշ, Կոնստանդնուպոլսի գրավումից հետո, երբ, ինչպես նշում էր ժամանակին օսմանյան Թուրքիայի լավ գիտականերից մեկը, այն վերաճեց «կազմակերպված մոլեռանդության» համակարգի⁴⁰:

Ի տարբերություն ավելի ուշ շրջանի Օսմանյան կայսրության՝ բեյության բնակչության կազմը ավելի միատարր էր: Վերնախավը կազմում էին թուրքական տարբեր ցեղերի ներկայացուցիչները՝ *դազիները*, օսմանյան տոհմի և հոգևոր զանազան եղբայրությունների ու թարիքաթների անդամները: Նրանց ձեռքում էր կենտրոնանում ռազմավարի հինական մասը: Նրանք էին տիրապետում անըդիստ ընդլայնվող երկրի հիմնական հողային և մարդկային ռեսուրսներին՝ *իքթաների* միջոցով, նրանք էլ ձևավորվող պետության ռազմական ու հոգևոր ղեկավարներն էին: Կարելի է համաձայնվել Քյոփրյուլյուի հետ, երբ նա գրում է, որ *14-րդ դարի բո-*

³⁷ Մ. Կ. Ջուլայան, Դեվշիրմեն (մանկահավաքը) Օսմանյան կայսրությունում ըստ թուրքական եւ հայկական աղբյուրների. – Պատմաբանասիրական հանդես, 1959, 2-3, էջ 247 – 256:

³⁸ Մ. Կ. Ջուլայան, Արեվմտյան Հայաստանը XVI-XVIII դդ. Երևան, 1980, էջ 328.

³⁹ E. Werner, Die Geburt einer Grossmacht - Die Osmanen (1300-1481). Berlin, 1966, S. 12-14.

⁴⁰ R. R. Madden, The Turkish Empire in its relations with Christanithy and civilisation. London, 1862, p. 7.

*լոր խոշոր պետական գործիչները թյուրքեր էին*⁴¹: Այդպես սկսեց ձևավորվել օսմանյան իշխող ռազմաֆեոդալական դասակարգը: Ղափանափոխ քրիստոնյաների ներգրավումը իշխող դասակարգի մեջ 13-14 դդ. կրում էր եզակի բնույթ: Այդ դասակարգի իշխանությունը հիմնվում էր զինված ուժի օգտագործման ամենադաժան ձևերի վրա: Որպես օժանդակ, սակայն կարևոր միջոց, հանդես էր գալիս քրիստոնյաների բռնի մահմեդականացումը, որը հասել էր մեծ չափերի: Իրականությանը չի համապատասխանում նույն հեղինակի պնդումը այն մասին, որ այդ շրջանում մահմեդականությունը կրում էր «սահմանափակ բնույթ և ընթանում էր դանդաղ»⁴², քանի որ, ինչպես նշում է թուրք ճանաչված միջնադարագետներից Ի. Հ. Ուզունչարշլընը, սովորաբար թուրքական նվաճումներից արդեն 10 -15 տարի անց բալկանյան քաղաքները ստանում էին թուրքական տեսք⁴³: Քրիստոնյաների որոշակի քանակի պահպանումը պայմանավորված էր զուտ տնտեսական պատճառներով, քանի որ թուրքական քոչվոր ու կիսաքոչվոր ցեղերը դեռևս չունեին տնտեսավարման անհրաժեշտ ունակություններ:

Զիֆթիները (չիֆթլիքների տերերը), որոնք, ինչպես նշել էինք վերելում, ներկայացնում էին զարգացման ավելի ցածր մակարդակի վրա գտնվող թուրքական ցեղեր, կազմում էին միջանկյալ խավ: Հետագայում, երբ յայաների ու մյուսելլեմների ջոկատները կորցրեցին իրենց ռազմական նշանակությունը, նրանք զրկվեցին իրենց արտոնություններից ու համալրեցին մահմեդական գյուղացիության շարքերը: Ստորին խավը կազմում էին կենդանի մնացած քրիստոնյաները: Նրանց թիվը այդ շրջանում համեմատաբար մեծ չէր, քանի որ ռազմավարի մեծ չափերի և հասարակության ու պետության պարզունակ կառուցվածքի պայմաններում օսմանյան իշխող դասակարգը չուներ մեծ շահագրգռվածություն նրանց աշխատանքի արդյունքների մեջ:

⁴¹ F. Köprülü, Osmanlı devletinin kuruluşu. Ankara, 1959, s. 83.

⁴² F. Köprülü, Osmanlı devletinin kuruluşu. Ankara, 1959, s. 82.

⁴³ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi. I. Cilt: kuruluştan İstanbul'un fethine kadar. Ankara, 1947, s. 267.

Այսպիսով՝ եզրակացնենք: Իրենց պատմության ամենավաղ շրջանից սկսած օսմանյան թուրքերը ընկալում էին իրենք իրենց որպես առաջամարտիկներ՝ քրիստոնյաների դեմ պայքարում: Այդ ստեղծում էր նրանց միջավայրում համապատասխան ավանդույթների և հաստատությունների առկայության պայմաններում հակաքրիստոնեական ռազմատենչ մոլեռանդության յուրահատուկ մթնոլորտ և թելադրում էր մեկ գերխնդիր՝ նվաճումներ ջիհադի քողի ներքո: 13-14-դդ. օսմանյան պետությանը բնորոշ էին համեմատաբար միատարր բնույթը, կրոնական մոլեռանդությունը ու գերռազմականացումը: Նրա գոյությունը հիմնականում ապահովվում էր զինված թալանի միջոցով, իսկ պետական գաղափարախոսությունը՝ արտաքին ու ներքին ջիհադի կոնցեպցիան էր: Այն, ըստ էության, ինչպես և Փոքր Ասիայի արևմուտքում առաջացած այլ թյուրքական բեյությունները, «ղազիների պետություն» էր: Սակայն նա միակ «ղազիների բեյությունն» էր, որը վերաճեց կայսրության: Այդ կայսրությունը դարերի ընթացքում ենթարկվեց բազմաթիվ ձևափոխումների, սակայն պահպանեց այն մոլեռանդ ու ռազմատենչ էությունը, որն ի հայտ էր եկել դեռևս նրա ծագումնաբանության ժամանակաշրջանում: